

Wstęp

Prymas Stefan Wyszyński odegrał w polskich dziejach niezwykle ważną rolę. Był *interreksem* nie tylko z tytułu, który zwyczajowo przysługiwał prymasom Polski. Dzięki swojej działalności stał się nim w rzeczywisty sposób, stając dla Polaków żyjących w realiach komunistycznej dyktatury najważniejszy autorytet i punkt odniesienia. Wszedł w rolę męża stanu, mimo że wcale tego nie pragnął. Najpierw chciał być zwyczajnym proboszczem, najchętniej w niewielkiej miejscowości pod laskiem, potem rektorem w seminarium we Włocławku i publicystą, a następnie po objęciu najważniejszych godności w polskim Kościele pragnął zostać pasterzem i nauczycielem dla wszystkich Polaków, również tych niewierzących. W kapłańskiej posłudze udało mu się połączyć przekaz duszpasterski, troskę o ojczyznę i naród (zawsze pisane przez prymasa dużymi literami).

Kardynał Wyszyński jest z wielu powodów postacią wyjątkową i wartą nieustającego zainteresowania badaczy z różnych dziedzin nauki: od teologii przez filozofię, socjologię aż po historię jako mistrzynię wszelkich nauk. Jego życie i działalność mogą nas inspirować swoim bogactwem myśli, przekazem

etycznym, moralnym i społecznym. Prymas imponował współczesnym sobie konsekwencją w działaniu, szerokimi horyzontami intelektualnymi, doskonałą znajomością spraw społecznych oraz osobistą charyzmą. Był jednak przede wszystkim wybitnym kapłanem, hierarchą, który wpłynął w decydujący sposób nie tylko na przetrwanie Kościoła w Polsce, ale również na daleko idące pogłębienie religijności i wzrost autorytetu tej instytucji wśród Polaków. Trudno dzisiaj sobie wyobrazić, w jakim stanie byłby Kościół katolicki, gdyby nie jego posługa – i to mimo starań niektórych jego następców, żeby ją roztrwonić.

Warto zadać sobie w tym zakresie kilka ważnych pytań: Czy Kościół przetrwałby bez swojego prymasa okres najcięższych represji z lat 1948–1956? Czy Polacy przeżyliby w tak intensywny sposób obchody tysiąclecia chrześcijaństwa? Czy doszłoby do wyboru kard. Karola Wojtyły na papieża i jego pierwszej pielgrzymki do ojczyzny? Czy narodziłaby się „Solidarność” jako największy w polskich dziejach ruch społeczny? Wydaje się, że bez kard. Wyszyńskiego wszystkie wymienione wyżej wydarzenia mogłyby nie mieć miejsca lub mieć przebieg zupełnie inny. Trafnie jego rolę ujął w 1982 r. Andrzej Micewski (w pierwszej biografii hierarchy: *Kardynał Wyszyński, prymas i mąż stanu*): „Może powstać pytanie, dlaczego największym Polakiem naszego pokolenia jest duchowny, a nie polityk. Przecież Wyszyński nie chciał być człowiekiem politycznym i zawsze odcinał się od uprawiania polityki. Jednakże mimo woli stał się nie tylko księciem Kościoła, lecz także polskim mężem stanu. Musieli to uznać nawet jego komunistyczni przeciwnicy”.

Przekazywana do rąk czytelników książka nie jest pełną biografią prymasa Stefana Wyszyńskiego – na takie dzieło przyjdzie jeszcze pora, i jeśli Bóg oraz możliwości erudycyjne pozwolą, będę jej współautorem. Jej podstawą stanie się prawdopodobnie wydana w 2020 r. książka: *Prymas Stefan Wyszyński: biografia* autorstwa mojego, Beaty Mackiewicz i ks. Dominika Zamiatyły, będąca swego rodzaju syntetycznym przewodnikiem po życiu kardynała. Niniejsza publikacja ma za zadanie wypełnić, moim zdaniem, bardzo poważną lukę, czyli przedstawić w całościowy sposób podejście Prymasa Tysiąclecia do rzeczywistości społeczno-politycznej PRL. Nie będzie to prosty opis stosunku kard. Wyszyńskiego do kolejnych wydarzeń z dziejów Polski „ludowej”, ale – oparta na pogłębionej

analizie źródeł archiwalnych i umieszczona w szerokim kontekście dziejów Polski – opowieść o tym, jak prymas odnosił się do sytuacji społeczno-politycznej po II wojnie światowej (realia rządów komunistów), w której jemu i milionom Polaków przyszło funkcjonować.

Powstanie tej książki stało się możliwe dzięki moim długoletnim badaniom nad ogromną spuścizną kard. Wyszyńskiego połączonym z analizą dokumentacji pochodzącej z kilkunastu archiwów kościelnych i państwowych. Kluczowymi źródłami, które zostały poddane przeze mnie analizie, były materiały pochodzące ze zbiorów: Archiwum Archidiecezjalnego Gnieźnieńskiego (całość zapisków dziennika prymasa: *Pro memoria*); Archiwum Archidiecezjalnego Warszawskiego (Sekretariat Prymasa Polski); Archiwum Instytutu Prymasowskiego Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Choszczówce (ogromny zasób autoryzowanych i nieautoryzowanych homilii prymasa); Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dokumentacja z inwigilacji i rozpracowania kard. Wyszyńskiego). Charakter uzupełniający miały dokumenty pochodzące z: Archiwum Akt Nowych (zespoły KC PZPR i Urzędu ds. Wyznań) – najobszerniej wykorzystywane przez poprzednich badaczy, a także szereg edycji źródłowych i ogromna liczba opracowań poświęconych kard. Wyszyńskiemu i Kościołowi katolickiemu w okresie PRL¹.

Niniejsze opracowanie jest pierwszym, które w tak szeroki sposób wykorzystuje zbiory niedostępnych przez wiele lat materiałów z zasobów kościelnych – bez nich wyczerpujący opis stosunku Prymasa Tysiąclecia do rzeczywistości społeczno-politycznej Polski „ludowej” nie byłby możliwy². Chcąc dotrzeć do jak najszerszego grona odbiorców, zrezygnowałem z uciążliwego

- 1 Zestawienie najważniejszych opracowań, z których skorzystałem, zawiera zamieszczona na końcu książki wybrana bibliografia. Pełne zestawienie prac prymasa Wyszyńskiego i publikacji na jego temat (do 2017 r.) można znaleźć w publikacji źródłowej przygotowanej przez Mariana Piotra Romaniuka. Zob. *Prymas Tysiąclecia w słowie pisanym. Bibliografia życia, twórczości i posługi Kardynała Stefana Wyszyńskiego 1921–2017*, t. 1–2, oprac. M.P. Romaniuk, Warszawa 2018.
- 2 Część wyników mojej pracy badawczej publikowałem w artykułach naukowych i popularnych zamieszczanych w czasopiśmie naukowych oraz pracach zbiorowych. Ich pełne zestawienie czytelnik znajdzie na końcu książki w bibliografii.

dla wielu czytelników aparatu naukowego oraz starałem się używać języka możliwie precyzyjnego, a równocześnie zrozumiałego i nieprzeładowanego szczegółami. Z tego względu publikacja ma charakter eseju historycznego, który jest autorskim spojrzeniem na tytułową problematykę (i z oczywistych względów nie wyczerpuje wszystkich poruszanych w niej wątków). Po więcej szczegółowych informacji odsyłam do moich licznych tekstów naukowych dotyczących różnorodnych aspektów życia i działalności Prymasa. Celowym i w pełni świadomym zabiegiem Autora było możliwie szerokie oddanie głosu bohaterowi rozważań. Z tego powodu w publikacji znalazło się wiele cytatów z wypowiedzi kard. Wyszyńskiego (szczególnie tych szerzej nieznanych lub nigdy nie przytaczanych).

Książka składa się z czterech rozdziałów. Pierwszy z nich ma najważniejszy charakter, gdyż jest niejako całościowym ujęciem zagadnień kluczowych dla zrozumienia całej posługi kard. Wyszyńskiego. Nakreślam w nim drogę do prymasostwa; omawiam jego patriotyzm (jaki był, co na niego wpłynęło i jakie konsekwencje z niego wynikały); odpowiadam na nurtujące wielu pytanie, czy prymas Wyszyński był antykomunistą; wskazuję, jak kształtowało się jego przywództwo w polskim Kościele (czy miało zmienny charakter, kim byli nobliści współpracownicy i dlaczego?). Drugi rozdział poświęcony jest bez wątpienia najtrudniejszemu etapowi życia hierarchy, czyli pierwszym latom prymasostwa, które stały pod znakiem komunistycznych represji mających doprowadzić do ubezwłasnowolnienia Kościoła. Rozdział trzeci to opis wygranej przez kard. Wyszyńskiego walki o „duszę” Narodu, o Polskę o obliczu katolickim. Ostatnia dekada życia prymasa to czas bez wątpienia zwycięski, etap zbierania efektów dwudziestoletniej działalności jako przywódcy Kościoła i społeczeństwa. W latach 70. kard. Wyszyński cieszył się tak ogromnym autorytetem, że nawet władze PRL były zmuszone konsultować z nim szereg decyzji w sprawach społeczno-politycznych. Wielkim sukcesem hierarchy był wybór kard. Wojtyły na papieża, jego pierwsza pielgrzymka do Ojczyzny oraz rewolucja Solidarności, którą trudno sobie wyobrazić bez istotnej roli polskiego Kościoła kierowanego przez prymasa Wyszyńskiego.

Wstęp

*

Chciałbym wyrazić podziękowanie osobom, bez których przygotowanie tej książki nie byłoby możliwe (wymieniam w kolejności alfabetycznej): dr hab. Paweł Skibiński, ks. prof. Dominik Zamiatała, prof. Jan Żaryn. Osobne podziękowania składam Recenzentom niniejszej pracy: dr. hab. Wojciechowi Kucharskiemu i prof. dr. hab. Tomaszowi Sikorskiemu, których uwagi pomogły podnieść poziom przekazanego czytelnikom opracowania.